

ΤΟ ΕΒΡΑΪΚΟ ΒΙΩΜΑ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

Συμμετείχαν: **Γιάννης Καισαρίδης**, συγγραφέας, εκπαιδευτικός, **Ρίκα Μπενβενίστε** Ιστορικός, Καθηγήτρια Ιστορίας της Μεσαιωνικής Ευρώπης, πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, **Σάκης Σερέφας**, συγγραφέας, **Ευάγγελος Χεκίμογλου**, Έφορος του Εβραϊκού Μουσείου Θεσσαλονίκης (Κυριακή 6 Μαΐου 2018),

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Αντί για την «ανάδειξη της ιστορικής μνήμης», σημαντικότερη η προσπάθεια καλλιέργειας της ιστορικής ευαισθησίας.

«Βαραίνει η ιστορία των Εβραίων αλλά και η βίαιη εξόντωσή τους στη συλλογική συνείδηση των σημερινών Θεσσαλονικέων; ... ζουν οι σκιές» Αυτό ήταν ένα από τα ερωτήματα που κληθήκαμε να συζητήσουμε.

Η γερμανική Κατοχή, οι διώξεις, οι εκτοπίσεις και τελικά η εξόντωση των Εβραίων άλλαξαν ριζικά το τοπίο της Θεσσαλονίκης. Η πόλη σήμερα διαφέρει πολύ από εκείνη του 1941. Μια απουσία εγκαταστάθηκε βίαια και οριστικά στην πόλη το 1943, όταν οι Γερμανοί με τη βοήθεια των συνεργατών τους εκτόπισαν τους Εβραίους. Ελάχιστοι επέστρεψαν στη γενέθλια πόλη από τα στρατόπεδα και από αυτούς πολλοί αναγκάστηκαν ή επέλεξαν να αναζητήσουν καινούργιες πατρίδες. Απουσία λοιπόν προσώπων, φωνών, απουσία ολόκληρου του κόσμου τους. Έκτοτε άλλοι άνθρωποι ήρθαν στη Θεσσαλονίκη από αλλού και η δική τους παρουσία πλούτισε την πόλη με νέα πρόσωπα, νέες φωνές, νέους κόσμους. Δεν υπάρχει μία και μοναδική, κοινή μνήμη του παρελθόντος. Ωστόσο, και έτσι κατανοώ το ερώτημά αν «ζουν οι σκιές», είμαστε όλοι οι σημερινοί κάτοικοι αυτής της πόλης, κατά κάποιον τρόπο, κληρονόμοι της Shoah, κληρονόμοι μιας τραγικής απουσίας.

Πόσο συνειδητά άραγε; Η απουσία γεννά πάντα ερωτήματα, ορισμένα από τα οποία είναι απαγορευμένα, υποτίθεται, στον ερευνητή, στην ιστορικό: Τι θα γινόταν αν; Αν η εξόντωση δεν ήταν τόσο μαζική; Αν η αλληλεγγύη ήταν μεγαλύτερη και οι προδοσίες και η εκμετάλλευση λιγότερη; Αν όσοι επέζησαν δεν γνώριζαν τόσες αδικίες; Αν αυτοί που επέζησαν και γύρισαν δεν έφευγαν για άλλες πατρίδες; Αν η Κατοχή σήμαινε το τέλος του αντισημιτισμού; Αν και αν, που σε διαφορετικές ομάδες, ηλικίες κτλ. Προκαλούν διαφορετικά, ποικίλα συναισθήματα: σε γηραιούς πια επιζώντες και σε κάποιους ντόπιους συνομηλικούς τους, προκαλούν λόγου χάρη, πίκρα ή και νοσταλγία για τα προπολεμικά χρόνια. Άλλους νεότερους τους οδηγούν σε αναζητήσεις ταυτότητας, σε πολιτικά ή και πολιτιστικά οράματα κοκ.

Υπάρχει, πιστεύω, ένα κυρίαρχο αφήγημα σχετικά με τη μνήμη και τη συλλογική συνείδηση: Από τα χρόνια της σιωπής, της λήθης και της αποσιώπησης ενός εγκλήματος φτάσαμε στα χρόνια της λεγόμενης «ανάδειξης της ιστορικής μνήμης».

Αιχμή του δόρατος της σύγχρονης μνημόνευσης αποτελούν οι επίσημοι λόγοι, τα μνημεία, τα μουσεία, οι εκδόσεις κλπ. Πιστεύω ότι το αφήγημα, χωρίς να είναι ολότελα λαθεμένο, σήμερα λειτουργεί συχνά καθησυχαστικά, δηλαδή στρεβλωτικά. Αν ελέγξουμε τους όρους που συνθέτουν αυτό το αφήγημα, διαπιστώνουμε ότι ορισμένες συνιστώσες του εκούσια ή ακούσια υποτιμώνται ενώ άλλες αποχρώσεις αποσιωπούνται. Εξηγούμαι:

1. Η σιωπή, η λήθη και η αποσιώπηση έχουν και υποκείμενο και αιτίες · δηλαδή κάποιοι για ορισμένους λόγους σιωπάζουν. Ασφαλώς, όσοι επέζησαν ούτε λησμόνησαν, ούτε σταμάτησαν να μιλούν για τις εκτοπίσεις και την εξόντωση, κυρίως αναμεταξύ τους, είναι αλήθεια. Ασφαλώς, επίσης, όσοι έζησαν τα χρόνια εκείνα τα θυμόντουσαν, άλλοι με συμπόνια και πολλοί με αδιαφορία. Οπωσδήποτε, τέλος, υπήρχαν εκείνοι που είχαν συμφέροντα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά να αποσιωπήσουν τα εγκλήματα. Με άλλα λόγια, η γενιά εκείνων που «τα έζησαν», ήξεραν πρόσωπα και πράγματα. Δεν ίσχυε βέβαια το ίδιο ούτε για τα παιδιά τους ούτε για όσους ήρθαν καινούριοι στην πόλη.
2. Αν θέλουμε να είμαστε ακριβείς, απέναντι στη σιωπή, την αποσιώπηση και τη λήθη έρχονται να πάρουν θέση ο λόγος, η μνημόνευση, αλλά και μερικές φορές, ο θόρυβος. Πότε περνάμε από το ένα στο άλλο; Ασφαλώς όταν τα υποκείμενα μπορούν πια να μιλήσουν, αλλά επίσης –κι ας ακούγεται παράδοξο : όταν η μνήμη δεν βαραίνει πια στη συλλογική συνείδηση. Ή, με άλλα λόγια, επειδή το έγκλημα δεν μας στοιχειώνει όπως παλιά, γι' αυτό και τόσοσ λόγος περί μνήμης, συχνά άλλωστε τόσο επιφανειακός. Η υπερμνησία μπορεί να είναι μια άλλη μορφή λήθης: Τελετές συμβατικού καθήκοντος, κενή ρητορική, διδακτισμός που εκτρέπεται σε εύπεπτο συναισθηματισμό, πολιτικός και πολιτιστικός ευτελισμός, μιντιακός θόρυβος, υποκριτικές συγγνώμες, ανέξοδα συνθήματα, μισές αλήθειες που ενσωματώνουν το Ολοκαύτωμα σε καθησυχαστικές εθνικές αφηγήσεις, χρηματοδοτούμενα πρότζεκτς, ευπώλητη «ανάδειξη της ιστορικής μνήμης». Και εδώ πάλι τα υποκείμενα και οι λόγοι που εκφέρουν ποικίλουν, το ίδιο και οι ευθύνες τους.

Πώς στεκόμαστε απέναντι σε αυτά; Σκέφτομαι, ότι αντί για «καθήκον μνήμης», αντί για «ανάδειξη της ιστορικής μνήμης», η οποία άλλωστε πάρα πολλές φορές στηρίζεται σε έωλες ιστορικές γνώσεις (ο Βαγγέλης Χεκίμογλου έχει δείξει πολύ ωραία μια τέτοια περίπτωση, σε άρθρο του για την «ανάπλαση» της πλατείας Ελευθερίας) θα ήταν σκόπιμο να στρέψουμε την προσοχή μας σε μια προσπάθεια *καλλιέργειας της ιστορικής ευαισθησίας*. Αυτό είναι ένα δύσκολο εγχείρημα που πραγματοποιείται επίπονα και αθόρυβα σε πολλά επίπεδα, όσο το δυνατόν πιο προφυλαγμένα από τα «μέσα» (που γίνονται τα ίδια το μήνυμα για να θυμηθούμε την παλιά ρήση). Η *(καλή) λογοτεχνία* υποδεικνύει μιαν άλλη, άλλου τύπου, βαθιά σχέση με τον τόπο (στην παράδοση του Χριστιανόπουλου, του Ιωάννου ή του Σ.

Σερέφα στην πόλη μας) μια παράδοση που καλλιεργεί και αυτή ιστορικές ευαισθησίες. Καλή ιστορία, καλή λογοτεχνία προχωρούν πέρα από την επιφάνεια της αναζήτησης ενός χαμένου κοσμοπολιτισμού, που παίρνει τώρα τη μορφή φολκλορικού ενδιαφέροντος. Θα βοηθούσε, ίσως, να οδηγηθούμε, από την απουσία και από τα ίχνη της απώλειας, στην ιστορία αυτού του τόπου, με πνεύμα κριτικό και αναλαμβάνοντας την ευθύνη του πολίτη. Θα εξηγήσω πώς το εννοώ με δύο παραδείγματα:

Πρώτο παράδειγμα: Πνεύμα κριτικό απέναντι στα καθησυχαστικά αφηγήματα του τύπου: «Μαζικά, οι έλληνες χριστιανοί συνέδραμαν τους διωκόμενους Εβραίους», είναι το γνωστό αφήγημα που αποσιωπά την προδοσία και την αδιαφορία. Ή πιο πρόσφατα ένα άλλο αφήγημα για τις «ενοχές αυτής της πόλης», με διατυπώσεις που εντέχνως καθιστούν όλους ισότιμα ενόχους. Αλλά «όλοι» σημαίνει εντέλει «κανείς». Η πικρή ιστορική αλήθεια που αποσιωπάται είναι βέβαια ότι *κάποιοι* υπήρξαν, σ' αλήθεια, ένοχοι για πολύ συγκεκριμένα πράγματα.

Δεύτερο παράδειγμα: Αναλαμβάνοντας την ευθύνη του πολίτη: προέκυψε πρόσφατα ζήτημα με την αλλαγή της οδού που έφερε το όνομα του Χρυσοχού (γενικού διοικητή Μακεδονίας στην Κατοχή, μάρτυρα στη δίκη του Μέρτεν). Φτάσαμε να διαβάσουμε ότι «τα δημοτικά συμβούλια σε δημοκρατική χώρα δεν έχουν καμιά δουλειά να κάνουν ιδεολογικές συζητήσεις», ότι «η ιστορία παράγεται από ιστορικούς και ελέγχεται στα επιστημονικά φόρα», ότι «η αλλαγή των δρόμων είναι πράξη βίαιη» και άλλα τέτοια, κατά τη γνώμη μου, φαιδρά. Τα δημοτικά συμβούλια οφείλουν να ακούν (για τέτοια θέματα) και τους ιστορικούς, οφείλουν να συζητούν (ιδέες όσο και πρακτικά ζητήματα) και να αναλαμβάνουν την ευθύνη τους. Αυτό είναι δουλειά τους, όσο δουλειά τους είναι να φροντίζουν και οι δρόμοι της πόλης να είναι καθαροί.

Η διάρκεια της μνήμης εξαρτάται από την ικανότητά της να συνομιλεί κριτικά με τους νέους καιρούς, με τα νέα δεδομένα, να παράγει νέες σημασίες. Διαφορετικά μετατρέπεται σε απολίθωμα που πάνω του ακουμπάμε τη νοσταλγία ή τη μελαγχολία μας.

* Η Ρίκα Μπενβενίστε είναι Ιστορικός, Καθηγήτρια Μεσαιωνικής Ιστορίας στο πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας, και συγγραφέας

Σάκης Σερέφας

Η αφηρημένη έννοια “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης”

Ένας όρος της λογικής είναι η “αφηρημένη έννοια”, που σημαίνει τις γενικές ιδιότητες ή τα γνωρίσματα των φαινομένων εκείνων που δεν μπορούμε να τα αντιληφθούμε με τις αισθήσεις μας αλλά μόνο με τη νόηση.

Για να κατανοήσουμε μια αφηρημένη έννοια πρέπει, στην αρχή, να ξεχωρίσουμε από το πλήθος και την ποικιλομορφία των φαινομένων της φύσης το φαινόμενο εκείνο που το πιο χαρακτηριστικό του γνώρισμα πλησιάζει προς αυτή την αφηρημένη έννοια και να συνεχίσουμε αυτήν την αφαιρετική διαδικασία μέχρι να εντοπίσουμε το μοναδικό γνώρισμα που χαρακτηρίζει αυτήν την αφηρημένη έννοια.

Ένα παράδειγμα διείσδυσης από το γενικό στο ειδικό γνώρισμα έχουμε στην επόμενη σειρά γνωρισμάτων μιας αφηρημένης έννοιας: φαινόμενο, αίσθηση, όραση, χρώμα, πράσινο.

Ας θεωρήσουμε, τώρα, ως αφηρημένη την έννοια “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης”, δηλαδή να τους αντιμετωπίσουμε ως ένα φαινόμενο που δεν μπορούμε να το αντιληφθούμε με τις αισθήσεις μας αλλά μόνο με τη νόηση.

Θα αναφερθώ στο προσωπικό μου παράδειγμα, δηλαδή το τι έχω προσλάβει με τις αισθήσεις μου τόσα χρόνια μέσα σε αυτήν την πόλη από την έννοια “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης” και γιατί εξακολουθούν να παραμένουν μέσα μου κυρίως μια αφηρημένη έννοια.

Γεννήθηκα το 1960 στον συνοικισμό της Ευαγγελίστριας.

Οι γονείς μου με πήγαιναν βόλτα με το καροτσάκι στα “Εβραϊκά τα μνήματα” όπως μου αφηγούνταν αργότερα. Φυσικά, οι τάφοι είχαν προ πολλού ξεπατωθεί, όμως επιζούσε ακόμα η ονομασία.

Στην απέναντι μονοκατοικία, έμενε η καλή μας η γειτόνισσα η κυρία Μαρίκα. Μπρος στην αυλόπορτα, στην είσοδο του σπιτιού της, πάνω στο πεζοδρόμιο, υπήρχε μια μαρμάρινη εβραϊκή ταφόπλακα, στην οποία συνήθως σκουπίζαμε τα πόδια μας από τις λάσπες πριν μπούμε μέσα. Το ίδιο συνέβαινε και σε άλλα σπίτια. Γύρω στα δεκαπέντε μου, όταν πια είχα ανακαλύψει για τα καλά το Καπάνι και τη Μοδιάνο, θυμάμαι πως αγόραζα αβγά χαμινάδος, «guevos haminados», από ένα μαγαζί στη Βασ. Ηρακλείου, απέναντι από το Γιαχουντί χαμάμ. Το καφεκόκκινο χρώμα στο τσόφλι τους, που οφειλόταν στο ότι τα αυγά είχαν σιγοβράσει ή και σιγοψήσει για κάνα εξάωρο σε φλούδες κόκκινων κρεμμυδιών, παραξένευαν τους γονείς μου όταν τα κουβαλούσα στο σπίτι. Δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί ο παμφάγος γόνος τους ξόδευε το λιγοστό χαρτζιλίκι του για τέτοιες αλλόκοτες αγορές. Δηλαδή, δεν μπορούσαν να εννοήσουν πως ήθελα λίγο εξωτισμό στη ζωή μου. Και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν κάτι το εξωτικό, αφού όσα λίγα ήξερα για αυτούς προερχόταν από προσωπικά μου διαβάσματα, πάντοτε εκτός σχολικής ύλης.

Ας κάνουμε τη σούμα των εμπειρικών δεδομένων μου μέχρι στιγμής γύρω από την αφηρημένη έννοια “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης”. Έχουμε και λέμε: Βόλτες ως νήπιο στα εβραϊκά μνήματα, μερικές ταφόπλακες και κάτι σκουρόχρωμα αυγά.

Γύρω στα είκοσι τρία μου χρόνια, οι Εβραίοι απέκτησαν ένα αγαπησιάρικο βλέμμα, μια ζεστή φωνή και μια θερμή αγκαλιά. Κι όλα αυτά στη μορφή του αγαπημένου

φίλου Αλμπέρτου Ναρ, τον οποίο συχνά επισκεπτόμουν στα γραφεία της Ισραηλιτικής Κοινότητας.

Να λοιπόν που στα αισθητηριακά μου δεδομένα σχετικά με την αφηρημένη έννοια που συζητώ, προστέθηκε και ένας άνθρωπος.

Ακολούθησαν τα συστηματικά διαβάσματα για την ιστορία και τη λογοτεχνία της πόλης. Και τι συνάντησα τότε; Τον Εβραίο ως μνήμη. Αυτό κι αν δεν ήταν οπισθοδρόμηση για μένα! Πάνω που είχα αρχίσει κάπως να διεισδύω από το γενικό στο ειδικό γνώρισμα της αφηρημένης έννοιας “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης” με τα παραπάνω που σας ανέφερα, οι Εβραίοι απέκτησαν και πάλι φασματική υπόσταση. Μέσα στα διαβάσματά μου συνάντησα τη διασημότερη ίσως κοσίδα της νεοελληνικής ποίησης, την κοσίδα της εβραιοπούλας Ραχήλ σε ποίημα του Βαφόπουλου, συνάντησα και την Εσθήρ του Εγγονόπουλου, ή τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στα ποιήματα του Γιώργου Ιωάννου, του Αλέξη Τραϊανού ή του Μπόρχες. Κι όταν κλείνω τα βιβλία κι αποχαιρετώ αυτές τις μορφές και βγαίνω στην πόλη να πάρω μια ανάσα, πού περπατώ;

Όταν περπατώ στη νέα παραλία, σκέφτομαι τα κόκκαλα των Εβραίων που είναι παραχωμένα κάτω από τα πόδια μου στα μπάζα της επίχωσης, τα οποία προέρχονται από τα χώματα του παλιού τους νεκροταφείου.

Όταν μπαίνω στο ναό του Αγίου Δημητρίου σκέφτομαι τα 20.000 τούβλα που με περιβάλλουν μέσα από τα ντουβάρια του ναού και τις 500 επιδαπέδιες μαρμαρόπλακες πάνω στις οποίες περπατώ, όλα προερχόμενα από τους τάφους του παλιού νεκροταφείου.

Όταν περιμένω κάποιον φίλο κάτω από την Καμάρα, μετρώ τις σβησμένες γόπες πάνω στις μαρμαρόπλακες των εβραϊκών τάφων καταγής.

Όταν πηγαίνω τον γιο μου στο Καυτανζόγλειο να δει κάποιον αγώνα, αναλογίζομαι τα κόκκαλα των Εβραίων που βρέθηκαν εκεί τον Δεκέμβριο του 1963 καθώς εκτελούνταν χωματουργικές εργασίες και ρίχτηκαν “εις παρακείμενη χαράδραν” όπως διάβασα στον τοπικό τύπο.

Οπότε;

Οπότε σκέφτομαι πως σε αυτήν την πόλη υπάρχει υπερπροσφορά μνήμης και έλλειψη ζώσας παρουσίας των Εβραίων της. Υπάρχουν αναμνηστικά μνημεία σε δημόσιους χώρους, υπάρχουν λογοτεχνήματα, υπάρχει Εβραϊκό μουσείο, σε λίγο θα υπάρχει κι ένα μουσείο του Ολοκαυτώματος, κι όλα αυτά είναι καλά και απαραίτητα, μα συνιστούν ένα πλεόνασμα απουσίας. Απουσίας ποιων; Μα, των Εβραίων. Δεν θέλω οι Εβραίοι της πόλης μου να αποτελούν μουσειακό έκθεμα. Τότε, είναι σα να πέθαναν για πάντα, να έγιναν φαντάσματα. Θέλω να αποτελούν ζώσα παρουσία στην καθημερινότητα της πόλης. Θέλω η ιστορία κι ο πολιτισμός τους να ζωντανέψει και να κατοικήσει ξανά την πόλη. Η εξαιρετική θεατρική παράσταση του Λέοντα Ναρ “Δεν σε ξέχασα ποτέ” είναι ένα τέτοιο παράδειγμα. Περιμένω να έρθει η μέρα που Εβραίοι δημιουργοί της διασποράς θα έρθουν στην πόλη για να γυρίσουν τις ταινίες τους, να γράψουν ή να παρουσιάσουν τα βιβλία

τους ή να ανοίξουν ένα εστιατόριο με τις γεύσεις τους. Περιμένω εκείνη τη μέρα που οι Εβραίοι θα βγουν από τα μουσεία και η αφηρημένη έννοια “Εβραίοι της Θεσσαλονίκης” θα περπατάει πλάι μου στον δρόμο με σάρκα και οστά.

* Ο Σάκης Σερέφας είναι συγγραφέας

Γιάννης Καισαρίδης

Ανασταίνοντας τον Άλλο· Μνήμη και Ιερό στην πόλη της Βέροιας

Μουσική (Joep Franssens, *Harmony of the spheres*). Τρεις Φωτογραφίες: Εβραϊκός τάφος, παλαιά όψη Εβραϊκής συνοικίας, Εβραϊκός γάμος (πάντα, στη Βέροια).

Video: Είσοδος στην Εβραϊκή συνοικία, σήμερα.]

1940

«Μπιμπλιτζίδικο - Οπωρικά - Παρσίπεινα, ιδιοκτησίας Στρούμσα».

«Υφάσματα Σαρφατή», «Χρυσ αφικά Αρώνη» και «Γιακόβ Αζαριά – Χρηματομεσίτης».

«Κουντουρατζίδικο (Υποδηματοποιείο), ιδιοκτησίας Ρουμπέν Μανουέλ».

2 Εβραίοι διαφημίζουν με έξυπνα στιχάκια τα σε τρίτροχο καροτσάκι «Ψιλικά» τους.

Στη βιτρίνα του Ζαχαροπλαστείου Ο Αναστάσης, «Κουκουριά», ευμεγέθη ανθρώπινης μορφής ζαχαρωτά. Έξω από τη βιτρίνα ένα Ελληνόπουλο κάνει λούστρο τραγουδώντας:

- Καημένε Αθανασόπουλε, τι σου 'μελλε να πάθεις!

Μερακλωμένος Εβραίος παίρνει στον ώμο του τον λουστράκο, «Να χαρώ τη φωνή σου!» φωνάζει και του κολλάει στο κούτελο ένα τάλιρο.

Ξαφνικά, σκοτάδι και ησυχία παντού.

Άνοιξη του 1943

Στα κλειστά εβραϊκά καταστήματα, το χαρακτηριστικό άστρο. Τρία Εβραιόπουλα, φορώντας στο ρούχο τους το άστρο, και ο λουστράκος παίζουν στον έρημο δρόμο. Σαν σε όνειρο, η Εβραιόπουλα – μάνα του παιχνιδιού λέει:

[Μουσική. Video: Τα Τέσσερα Παιδιά παίζουν]

- Γιο τινιούνα καλαβασίκας κε πάρα... ντος καλαβάσας!

- Ντι κέκε πάρα ντος;

- Κουάντος κέρες κε πάρα;

- Κε πάρα... τρες!

- Ντι κέκε πάρα τρες; Κε πάρα, κε πάρα... ούνο!

Ο Λουστράκος, το Ένα, αιφνιδιάζεται για τα καλά. Απαντάει μπερδεμένα:

- Κε πάρα... Ντι κέκε; Να κάνει... Και γιατί;

Έχασε. Τα Εβραιόπουλα γελούν, τραγουδώντας γύρω του:

Ανέστι μανσεβίκος.

Δάλε καστανιάς ζουράδας αμουσί.

Λεχεμινάρες.

Ντιες – ντιες – ντιες, / ούνο – ντούο – τρες!

Η «μάννα», βγάζει την ετυμολογία της:

- Να κάνει..., να κάνει... τον κόκορα!

Το Ελληνόπουλο κάνει τον κόκορα. Τα Εβραϊόπουλα γελούν. Το Ελληνόπουλο κοροϊδεύει τα Εβραϊόπουλα:

- Άστρα, άστρα! Σε σας, άστρα!

- Σε μας, άστρα, σε σας, πάστρα!, απαντούν αυτά.

Σκοτάδι ξαφνικά. Ακούγεται ψιθυριστά το τραγούδι των Εβρ/λων.

Πρωτομαγιά του 1943

Σιδηροδρομικός σταθμός. Οι Εβραίοι στοιβάζονται σε βαγόνια. Ο Αναστάσης και ο Λουστράκος προσπαθούν να τους προσφέρουν «Κουκουινιά». Εβραίοι τους κάνουν νόημα να τραγουδήσουν, πετώντας τους νομίσματα.

Ανατριχιαστικό σφύριγμα ακούγεται. Οι πόρτες κλείνουν με πάταγο. Επιβιβασθέντα Κουκουινιά ακρωτηριάζονται. Βαθύ σκοτάδι. Τάλιρα φέρνουν σβούρες στην αποβάθρα. Ακούγεται «*Καημένε Αθανασόπουλε!*» - «*Ανέστι μανσεβίκος*» - «*Να χαρώ τη φωνή σου!*».

Κουκουινιά, που έχουν απομείνει στην αποβάθρα, τους αποχαιρετούν...

«*Το ντόμινο τού φασισμού ξεκινά από τα θρανία*», υποστηρίζει ο σκηνοθέτης της *Λευκής κορδέλας* Μίκαελ Χάνεκε. «Οποιαδήποτε ιδεολογία μπορεί να οδηγήσει τους ανθρώπους, από κακία, βλακεία ή ατολμία, στον φασισμό ή την τρομοκρατία. Ο πιο απάνθρωπος φασισμός δημιουργείται σε μια κλειστή κοινωνία.»

Ο «Άλλος», ο «Διαφορετικός», ως Μνήμη

Ο «Άλλος» είναι Μνήμη, μέσα από την οποία απαρέγκλιτα ορίζεται αλλά και ορίζει. Εάν η σχέση αυτή διαγραφεί, ο «Άλλος» -όταν βρίσκεται σε θέση αδυναμίας- ακυρώνεται. «Είμαστε η μνήμη μας.»

«Η συγκατοίκηση με τον Άλλο, τον *Διαφορετικό*, δοκιμάζεται καθημερινά. Οι κακοί γεννούν αποκλεισμούς, ψέματα, διαστρεβλώσεις, μίσος, στο όνομα τής ηθικής. Μετατρέπουν την πρόοδο σε οπισθοδρόμηση, τη χειραφέτηση σε έχθρα, την ισοπολιτεία σε εθνικιστικό παροξυσμό. Ο ρατσισμός δεν εξαλείφεται με δικαστικές αποφάσεις. Εξαλείφεται δια της Παιδείας.»

Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας.

Ίσως και υπερδισχιλιετής η παρουσία της στην πόλη. 1η μαρτυρία: Πράξεις Αποστόλων, Απόστολος Παύλος, 50 ή 51 μ.Χ. και 57 μ.Χ. Με τον Σίλα, διωκόμενος από την Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης. Εξ ου, ίσως, και η τοποθεσία *Βήμα Αποστόλου Παύλου* στην πόλη.

Ρωμανιώτικη Κοινότητα. Κατά τον 14^ο αι^α αφίχθησαν Ασκεναζίμ από τα Νότια Βαλκάνια. Μετά το 1492 εγκαθίστανται Σεφαραδίτες.

1916

Οι πόρτες τής Εβραϊκής συνοικίας δεν κλείνουν πια. Κοινωνικά ενσωματώνονται περισσότερο. Η Εβραϊκή κοινότητα αριθμεί 470 άτομα. Ειρηνική συνύπαρξη. Έντονη παρουσία στην πόλη, όπως και τα κατοπινά χρόνια. Αθλητικός Σύλλογος «Γκεουλά». Κοινοτικό σχολείο. Παραδοσιακώς, εξαρτώνται από την Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Μεσοπόλεμος

550-600 άτομα. Ασχολούνται κυρίως με το τοπικό εμπόριο ή με μεταπρατικές δραστηριότητες, κυρίως εντός της πόλης.

Φόρος αίματος Εβραίων τής Βέροιας στον πόλεμο του 1940

Στρ 90^{ου} Σ. Π. Μωυσής Μορδεχάι του Μποχώρ,

Στρ 16^{ου} Σ. Π. Ραφαέλ Μορδεχάι του Ρουμπέν,

Στρ 90^{ου} Σ. Π. Αβραάμ Μπενρουμπή του Ρουμπέν.

Δίχως πόδια επέστρεψε ο Ιωνάς Δανιέλ.

Αρχές Μαρτίου του 1941

Τους κλείνουν σε γκέτο (εντός παλιών και άθλιων δρόμων). Φορούν το ειδικό σήμα. Το σχολείο τους σφραγίζεται.

1943, Πρωτομαγιά

Οι 600(;) Εβραίοι της Βέροιας μεταφέρονται με τρένα στη Θεσσαλονίκη - Το αρχείο τής Κοινότητας χάνεται... - 136 με 148, οι επιζήσαντες - 460 χάνονται στο Άουσβιτς-Μπιρκγενάου.

Διήγησις Γιάννη Τ.

[Μουσική. Video: Σπίτι Εβραϊκής συνοικίας αμέσως μετά το καλντερίμι της Βασίλισσας Βεργίνιας]

Ο, συχωρεμένος σήμερα, Γιάννης Τ., παιδί τού πρόσφυγα από το Κεσκίν Μεντέν Μ.Α. Νίκου Τ., μου διηγήθηκε κάποτε: *«Ο πατέρας μου είχε έναν Εβραίο φίλο. Έμενε στη Χάβρα, στο πρώτο ψηλό σπίτι μετά το καλντερίμι. Ένα απόγεμα πάμε σπίτι τους. Κάθονται στο τραπέζι και μιλάνε-μιλάνε. Τι είπαν; Ποιος ξέρει. Εγώ με τη μικρή Σάρα, ξανθοκόκκινα μαλλιά, παίζουμε κάτω από το τραπέζι – με κόκκινο βελούδο σκεπασμένο, το θυμάμαι σαν τώρα. Θα 'μουν – δε θα 'μουν οκτώ χρονώ. Την άλλη μέρα - σχολείο δεν είχαμε; Αργία ήταν;- βλέπω κόσμο πολύ να τον πάνε γραμμή οι Γερμανοί. Ανάμεσά τους και η Σάρα! Κάνω μια και μπαίνω μες στη γραμμή, δίπλα της. Πάω και 'γω μαζί τους! ...Καλά που κάποιιοι με είδαν· αμάν· έκανε ο πατέρας μου να με πάρει.»*

Αποκρία του 1961 (22-2)

Το ζεύγος Αζαριά (Σαρίνα και Γιακώ - διατηρούσε την *Τράπεζα Βέροιας*) δολοφονείται με απάνθρωπο τρόπο στη Βέροια. Η Αστυνομία απαγορεύει τα επόμενα χρόνια τις μεταμφιέσεις, λόγω της φήμης ότι οι δράστες ήταν καρναβαλιστές... Σώθηκαν από το Άουσβιτς, διαφεύγοντας εγκαίρως στα Πιέρια - παρέμειναν στην πόλη...

Η δολοφονία, ανεξιχνίαστη μέχρι σήμερα, στοιχειώνει όσους ξέρουν κ θυμούνται...

Αρχές δεκαετίας του '70

Άλβο, Κοέν, Πίντο, Στρούμσα, Ταμπώχ: οι τελευταίες οικογένειες στην πόλη - Η Εβραϊκή Κοινότητα Βέροιας κηρύσσεται αδρανής - Σκόρπιες επιτάφιας πλάκες μαρτυρούν την ύπαρξη του νεκροταφείου της.

Αρχές τού 21αι

Κυκλοφορεί το σπουδαιότατο βιβλίο τού Βεροιώτη Γιώργου Λιόλιου «Σκιές της πόλης», σπάζοντας τη σιωπή δεκαετιών και φέρνοντας στο φως την Εβραϊκή Κοινότητα της πόλης, επανε-γράφοντάς την στη Συλλογική Μνήμη.

Σήμερα

Ελάχιστα μέλη 1 ή 2 οικογενειών διαμένουν στην πόλη.

Ο τελευταίος επιζών

[Μουσική. Video: Πλάνα από τα «Εβραϊκά» (πρώην εβραϊκό νεκροταφείο)]

Τι είναι αυτό που караδοκεί (στα ενδιάμεσα των δίποντων, των τρίποντων) ο τελευταίος επιζών, καθισμένος στις κερκίδες των *Εβραϊκών*, του δημοτικού χώρου αθλοπαιδιών, εκεί όπου βρισκόταν το εβραϊκό νεκροταφείο...;

Για άλλη μια φορά, ταξίδι στον γενέθλιο τόπο. Πέρασε από τη Χάβρα και κατέληξε, όπως κάθε χρόνο, εδώ. Στα *Εβραϊκά*.

Ο τελευταίος επιζών -συμπαγές πέτρωμα, που προέκυψε από ανηλεή πίεση- αποτελείται από θραύσματα γωνιώδη, με ζωηρές ακμές, όλα αθραύστως συγκεκολλημένα. Διάβρωση και αποσάθρωση δεν ισχύουν γι' αυτόν· τα υπερκείμενα πετρώματα/σώματα υφίστανται ακέραια εντός του...

Μαζί του караδοκούν, από τα πρηνή, καμιά εικοσαριά επιτάφιας πλάκες, αναγράφεται πάνω τους χρονιά γέννησης και θανάτου, ...5591 [= 1831;]... Άλλες πλάκες αφουγκράζονται τη ζωή κλεισμένες μες στο μικρό κτίσμα που δεσπόζει στην κορυφή της πλαγιάς...

Η τακτή επίσκεψη στο πρώην νεκροταφείο σημαίνει επίκληση; Ο τελευταίος επιζών επικαλείται να παρέμβουν οι εκτός κι εντός επιτάφιας πλάκες-πρόγονοι για να συγχωρήσει τους ανθρώπους ο Θεός;

5778 anno mundi – Από κτίσεως κόσμου... 5778. 2017.

Εβραϊκή συνοικία Βέροιας· Χάβρα [από το «Χεβρά» (= ομάδα);]

Μαζέ Τζουδία (Ιουδαϊκή συνοικία)

Η διατηρητέα Εβραϊκή συνοικία θα μπορούσε να αποτελεί ζωντανό σημείο Αναφοράς και Ανασυγκρότησης τής Συλλογικής Μνήμης, χαρακτηριστική περίπτωση αναζήτησης τής έννοιας τού *Ιερού στην Πόλη*.

Οικιστικά, είχε -και έχει- τη μορφολογία τού γκέτο, μιας «Ετερο-τοπίας» που κυριαρχείτο από ιδιαίτερη -σε μικρό ή μεγάλο βαθμό- οργάνωση και ταξινόμηση Κόσμου, Χώρου και Χρόνου σε σχέση με την υπόλοιπη πόλη. Η Εβραϊκή συνοικία σώζεται, η Συναγωγή υπάρχει, αλλά η πατίνα του Χρόνου και της μνήμης έχει χαθεί.

Οι δήθεν «αναπλάσεις»/«αναδείξεις» τέτοιας φυσιογνωμίας και ιδιαίτερης μνήμης περιοχών, εάν δεν μεριμνούν για την προβολή των ιδιαιτεροτήτων τους, διαλύουν την ουσιαστική φυσιογνωμία τους.

-Οι λειτουργίες που αναπτύσσονται σήμερα εντός της περιοχής έχουν ως σημείο αναφοράς τους την «ιδιαιτερότητα» του παρελθόντος της περιοχής;

-Τυχαίο το γεγονός ότι τα σπίτια της συνοικίας αναφέρονται-είναι γνωστά με το επώνυμο του νέου κατόχου και όχι του Εβραίου ιδιοκτήτη του...;

Τα σημάδια τής σύγχρονης κρίσης τής Μνήμης είναι ορατά παντού. Το πρόβλημα επιδεινώνεται με τις αφελείς και ανιστόρητες στρατηγικές των σημερινών πόλεων, οι οποίες, έχοντας στο επίκεντρο μία οικονομία υπηρεσιών [τού όποιου επιπέδου πολιτιστικού τουρισμού και ψυχαγωγίας]. Όμως, η ουσία μιας πόλης δεν μπορεί να αναδειχθεί και να συνδεθεί με το «σήμερα» αυτής μέσω μιας ψεύτικης αναπαράστασης ζωής.

Αποτέλεσμα, η αίσθηση τού χώρου και του χρόνου μεταλλάσσεται βιαίως και ο σύγχρονος άνθρωπος δεν προσεγγίζει τον τόπο στοχαστικά, ποιητικά, ως μία εμπειρία τής σκέψης, ως Μνήμη, ως Τόπο.

Η πόλη συνομιλώντας διαρκώς με τις ουλές τής ουσιαστικής μνήμης της, αναπαράγοντας κριτικά τον ιστορικό της χαρακτήρα, είναι δυνατόν να δημιουργεί σε όλους μας την αίσθηση ότι αποτελούμε αναπόσπαστα μέρη τού συλλογικού τής ιστορίας της, να επιτρέπει την ανάπτυξη ουσιαστικής κοινωνικής συνοχής και ευρυθμίας, να στηρίζει διαδικασίες συναίνεσης και υιοθέτησης αμοιβαίων αρχών, να καλλιεργεί την «αλληλεγγύη», την ανοχή και την κατανόηση.

Σήμερα, καθώς ο «Άλλος» κάνει όλο και περισσότερο αισθητή την παρουσία του, οφείλουμε να καλλιεργήσουμε την *Ιερότητα τού Βλέμματος* και όχι την κολακεία τού *Φαίνεσθαι* μέσω δ ρ ά σ ε ω ν, οι οποίες θα φανερώσουν την αδιάσπαστη συνέχεια και ενότητα τής πόλης, τη μυστική, αρχέγονη Ιερότητα των πραγμάτων, έχοντας πάντοτε στο κέντρο τού ενδιαφέροντος τον Άνθρωπο και την προστασία διαχρονικών ανθρωπίνων αξιών.

Κατά μία εκδοχή, το *Ιερό* δηλώνει την παρουσία τού θεϊκού στον κόσμο. Κατά μία άλλη, το *Ιερό* φανερώνεται κυρίως με την προσπάθεια των ποιητών, ενυπάρχει στο κόσμο μας· πρόκειται για ποιητική έννοια.

Μιλώ για την πόλη (Οκτάβιο Παζ)

*«Μιλώ για την πόλη που κτίσθηκε από νεκρούς,
κατοικημένης από τ' αυστηρά της φαντάσματα,
κυβερνημένης από τις δεσποτικές μας μνήμες.*

*Μιλώ για την κοινή μας ιστορία, και τη μυστική μας,
τη δική σου και τη δική μου.*

Μιλώ για την πόλη, ποιμένας αιώνων,

Μητέρα που δίνει ζωή και που καταβροχθίζει, που δημιουργεί και που ξεχνά.

Εξαϋλωση (ή: Το ταξίδι της βελόνας)

Άνοιξη του 1943

[Μουσική. Video: Το πανύψηλο σπίτι, δεξιά του ποταμού]

Νύχτα. Δωμάτιο κοπτικής-ραπτικής. Χαμηλός φωτισμός. Η Μύριαμ, η μοδίστρα, ράβει στη μινιόν ραπτομηχανή της θήκες μες στο επανωφόρι της, για να κρύβει μέσα τα 2 μικρότερα παιδιά της...

Κάνει πρόβα τις θήκες στα παιδιά της. Παράλληλα, τους ζητάει να πουν τα νέα τους ονόματα. Τα μεγαλύτερα απορούν – τα μικρότερα διασκεδάζουν.

-Σάρα; -Άννα! -Άσερ; -Μ λένε Μανόλη! -Σαμουήλ; -Γιαννάκη! -Ντουντού; Ντουντού;

Μία βελόνα της εισέρχεται γλυκά στο κορμί της...

Λίγα βράδια αργότερα

Η Μύριαμ με τα παιδιά της (τα δύο μικρότερα, κρυμμένα στις θήκες, τα άλλα δύο από το χέρι) και τη βελόνα στο κορμί της, ακολουθώντας το ποτάμι, φεύγει από την πίσω πόρτα του σπιτιού της... - δεξιά πλευρά εβραϊκής συνοικίας λίγο πριν τη γέφυρα.

Πρωτομαγιά τού 1989

Λίγο πριν πεθάνει θα διαβεί ξ α-ν ά το κατώφλι τού σπιτιού της (που μετά την Κατοχή ανήκει σε τρίτους...). Στο δωμάτιο κοπτικής-ραπτικής της θα καρφισώσει τη βελόνα (που, ως εκ θαύματος,

εξήλθε μό-λις από το κορμί της μετά από τόσα χρόνια!) στο πίσω μέρος της κουρτίνας που, όπως τότε, βλέπει το ποτάμι.

Την Πρωτομαγιά τού 1943, οι Εβρ τής Βέρ έφτασαν στη Θεσσαλονίκη, ενδιάμεσο σταθμό τού χωρίς επιστροφή ταξιδιού τους προς τη σκιά. Σήμερα, Μάιο και πάλι, μακάρι η συνάντησή μας να βοηθήσει ώστε όχι μόνον να τους γνωρίσουμε, αλλά να τους ταξιδεύουμε πλέον διαρκώς προς το φως!

Προσκλητήριο

[Μουσική. Video: Πλάνα μπροστά στη Συναγωγή. Βήματα κάποιου που εξέρχεται από την Εβραϊκή συνοικία. Το πανύψηλο, παλαιό δέντρο μες στη συνοικία. Το παλαιότερο σπίτι της συνοικίας υποστηρίζεται με σκαλωσιές. Όλα σχεδόν τα σπίτια έχουν αναπαλαιωθεί, κάποια λειτουργούν ως ...«μπουτίκ ξενοδοχεία»... Βλέπουμε (μόνο βλέπουμε, δεν ακούμε το τραγούδι τους) πάλι το παιχνίδι των τεσσάρων παιδιών μες στην Κατοχή, μπρος στη Συναγωγή.]

-Σαμουέλ Πέρλα, του Μεντές και της Ματθίλδης!

-Αφανίστηκε στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου το 1943 σε ηλικία οκτώ ετών.

-Στρούμσα Ιακό, του Ασσέρ και της Ντουντού!

-Αφανίστηκε στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου το 1943 σε ηλικία τριών ετών!

-Μπενρουμπή Μαζαλτόβ, του Σάμπη και της Τζεντίλ!

-Αφανίστηκε στο Άουσβιτς-Μπιρκενάου... ...Ε-νός έ-τους...

*Ο Γιάννης Καισαρίδης είναι συγγραφέας και εκπαιδευτικός